

Mravná výchova ako súčasť vzdelávacej politiky v počiatkoch demokratického štátu: prípad prvej Československej republiky

Moral Education as a Part of Educational Policy in the Beginning of a Democratic State: Case of the 1st Czechoslovak Republic

Marek Wiesenganger

Katedra pedagogických štúdií, Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave

Abstract: The study analyses the circumstances of introducing a new subject of civic education and education into the state curriculum of the new state – the 1st Czechoslovak Republic. The author presents the results of historical and pedagogical research. Its subject was the attitude of moral education in the state educational policy in the beginnings of the democratization processes in the Czechoslovak Republic. The study analyses the documents of the National Assembly which document the process of introducing the subject of civic education and education and evaluate them in terms of the philosophy of education.

Keywords: moral education, democracy, religion, humanism, state education policy.

1 Úvod

Na vznik 1. Československej republiky (1918) je možné nazeráť z mnohých hľadísk. V našej štúdií sa chceme danou udalosťou, ktorej sté výročie si tento rok pripomínáme, zaoberať z hľadiska kultúrno-duchovných dejín. Konkrétne si chceme všimnúť, aké dôsledky mala štátno-politická zmena súvisiaca so vznikom nového štátneho útvaru v oblasti školskej mravnej výchovy. Obdobie, ktoré chceme predstaviť, je dané rokmi 1918 – 1922, teda od vzniku republiky až po prijatie Malého školského zákona, ktorý do štátneho vzdelávacieho programu zaradil všeobecne povinný predmet *Občianska náuka a výchova*.

To, že po vzniku republiky bola požiadavka zavedenia nového konceptu mravnej výchovy v národných školách veľmi „horúcou“ a diskutovanou témou, je zrejmé z množstva článkov a kníh, ktoré sa jej venovali (viac pozri M. Wiesenganger – T. Katrincová, 2017).

V tomto smere je dôležité, že otázka mravnej výchovy v školskom systéme bola najmä českými autormi problematizovaná v podstate už na prelome 19. a 20. storočia. Už v rokoch 1900 – 1918 môžeme dokumentovať zásadné a smerodajné publikácie (napr. Masaryk, 1901, Chlup, 1906, Krejčí, 1906), v ktorých boli vytýčené základné princípy a metódy tzv. laickej mravnej výchovy. Obdobie 1918 – 1922 nebolo preto časom, v ktorom sa model laickej, humanistickej morálky vytváral, ale najmä obdobím, kedy sa stal súčasťou „vecí verejných.“ Znamenalo to, že požiadavky zoskupení a jednotlivcov reprezentujúcich najmä humanisticko-pozitivistické smery sa stali súčasťou politických, akademických a učiteľských diskusií. Z hľadiska duchovno-kultúrnych dejín môžeme preto obdobie medzi rokmi 1918 – 1922 považovať za čas, v ktorom sa v oblasti výchovnej, resp. občiansko-mravnej politiky štátu zásadným spôsobom reformoval charakter verejného priestoru a dialógu. Vznik 1. Československej republiky nebol len štátotvorným aktom, ale bol udalosťou, ktorá principiálne zmenila duchovné dejiny národov, ktoré československý štát tvorili, najmä však národa českého a slovenského.

2 Mravná výchova ako „politický“ problém

Aby sme mohli poukázať na súvis medzi zavádzaním „novej“ mravnej výchovy do národných škôl a úsilím o demokratický charakter nového štátu, zdá sa nám potrebné aspoň čiastočne poukázať na vzťah medzi verejným životom (gr. *bios politikos*) a morálkou. V prvom rade je možné si všimnúť slovný posun v preklade od *politikos* k verejnému. Úmyselne sme nepoužili pojem *spoločenský*, ktorým sa grécke slovo *politický* bežne prekladá. Nadväzujeme tu na myšlienky H. Arendtovej (2009), ktorá systematicky zdôrazňuje, že novoveký pojem *societas*, spoločnosť, následne spoločenský, nie je to isté ako antická *polis*, politika. Poukazuje najmä na to, že polis nemala primárne charakter organizačný, právny, štátnický, ale išlo o špecifický „priestor,“ v ktorom zúčastnení jednotlivci mali možnosť prekonávať, opúšťať zameranosť na vlastné potreby. Mohli tak vstupovať do sféry nadúžitkovej, do sféry, v ktorej sa ich život mohol stať hrdinským, excelentným, inými slovami povedané vysoko mravným, či cnostným.

„Veci verejné“ neboli dané tým, že ich zdieľala alebo sa na nich dohodla väčšina ľudí, neboli teda dané kvantitatívne. Rovnako neboli dané ani ich úžitkovosťou pre nejaké zoskupenie ľudí (napr. občanov). Práve naopak, ich podstatou bolo to, že umožňovali zrealizovanie tých daností jednotlivca, ktorého ho robili jedinečným ako človeka uprostred všetkých ostatných, teda umožňovali mu byť osobou. „Verejný život“ teda nebol „zverejnený život“ v zmysle Baumanovho ponevierača (Z. Bauman, 1995), ani „zviditeľňujúci sa život“ v zmysle Lipovetského narcistu (G. Lipovetský, 2008), ani život „univerzálneho občana.“ Nebol teda daný samotným faktom prekročenia súkromného života. Verejný život ako život politický bol primárne medzi-osobným a súčasne interiorným duchovným životom, ktorý sa uskutočňoval v konaní a reči uprostred všetkých prítomných (H. Arendtová, 2009). Tento politický život bol jednou zo základných podmienok morálnosti jednotlivca, pretože jedinec sa mohol stať morálnym, teda jedinečne dobrým, iba v sfére „verejného života.“

Predstavené myšlienky umožňujú poukázať na niekoľko aspektov zakladania demokracie ako formy nielen štátneho, ale aj spoločenského usporiadania a života v novom štáte a prepojenie týchto procesov s mravnou, resp. občiansko-mravnou výchovou. Demokratické usporiadanie tak, ako bolo etablované štátnymi predstaviteľmi v prvých rokoch existencie 1. ČSR, bolo jasne postavené na francúzskom novovekom modeli „rovných občanov.“ Spoločenská a kultúrna hierarchia typická pre monarchiu bola nahradená konceptom univerzálneho občianstva, s univerzálnymi právami a povinnosťami na strane občanov a povinnosťami na strane štátnej moci. Dosahy tejto zmeny boli obrovské, pričom z hľadiska duchovných dejín národov, ktorí žili na území novovzniknutého štátu, išlo o vytvorenie z princípu nových podmienok verejného života. Vo verejnom priestore sa totiž do popredia dostali najmä požiadavky občianskeho univerzalizmu a formulovanie takých princíпов, ktoré by sa dali rovnako požadovať od každého občana. Kým teda v predchádzajúcom monarchickom usporiadaní boli zjednocujúcim princípom národná a konfesijná príslušnosť, v novom štáte mali byť tieto princípy podriadené princípu univerzálneho a nekonfesijného humanizmu. Tento proces dobre dokladuje prejav A. Štefánka pri príležitosti manifestácie za poštátnenie škôl na valnom zhromaždení Slovenskej obce učiteľskej dňa 29. októbra 1922 (Marks, 2014, s. 30):

„Jadro školskej politiky každého moderného štátu spočíva dnes (príp. v nedávnej minulosti) v snahe emancipovať výchovu mládeže od rušivých vplyvov cirkevnej neznášanlivosti a strnulej dogmatickosti. Jadro školskej politiky spočíva v snahe vytvoriť jednotnú ľudovú školu interkonfesijnú, nie antikonfesijnú, pre všetky deti kresťanských i nekresťanských rodičov, ktorá by vychovávala dorast pre štát na základe známych ľudových ideálov, na základe lásky, solidarity, ľudskosti, pracovitosti, čestnosti a príchylnosti ku štátu a národným ideálom. Takáto škola nemôže a nesmie urážať city a presvedčenie žiadneho úprimného kresťana alebo človeka iného vierovyznania. Ale do duše dieťaťa má vložiť cit tolerancie, zmierlivosti v otázkach náboženských a odpor proti každému neúprimnému, povrchnému cirkevnictvu a očividnému hriechu. Štát má právo, ba povinnosť postarať sa o to, aby jeho občania boli vychovaní v štátnom duchu a na základe humanity, spôsobom a prostriedkami vedecky osvedčenej praxe.“

Otázka, na ktorú chceme odpovedať, je nasledujúca: Ako tieto zmeny súviseli s mravnou výchovou v školskom systéme? Odpoveďou by mohli byť tri konštatovania: bezprostredne, zásadne, konfliktne. Ako ukážeme v ďalšej časti štúdie, je zaujímavé sledovať, že otázka mravnej výchovy v národných školách bola jednou z kľúčových tém školskej reformy. Vieme dobre dokladovať (porov. M. Wiesenganger, T. Katrincová, 2017), že mravná výchova sa stala jedným z kľúčových nástrojov presadenia princípu univerzálneho občianstva. Požiadavka na zmenu mravnej výchovy, resp. na odstránenie konfesijnálne fundovanej mravnej výchovy bola priamou súčasťou demokraticko-humanistických procesov. V tomto smere môžeme hovoriť o zásadnej, principiálnej zmene, ktorou mala mravná výchova v školách prejsť, nakoľko odstránenie jej teologického a dogmatického základu bolo vedené úsilím o jej racionalizáciu, laicizáciu a sekularizáciu.

Práve s touto ideovou zmenou súvisí jej konfliktnosť, čo výstižne vyjadruje dobové pomenovanie vývoja školstva z hľadiska ideových východísk obsahov školskej výchovy a vzdelávania (tzv. kurikulárnych reforiem), ktorým bol výraz „kultúrny boj o školu“ (napr.

Chlup, Masaryk). Kultúrny boj o školu, do ktorého sa premenilo úsilie o ideovú unifikáciu národných škôl v novozaloženej demokracii, sa síce týkal všetkých oblastí ľudového a občianskeho školstva, no najvýraznejšou a najdôslednejšou oblasťou, v ktorej sa daný boj prejavil, bol boj o status a podobu mravnej výchovy v národných školách, ktorý v konečnom dôsledku viedol k zavedeniu nového a všeobecne povinného predmetu, ktorý mal zabezpečiť základnú a všeobecne akceptovateľnú mravnú výchovu žiakov. Tento predmet bol totiž nielen priamym výsledkom, či ovocím celého kultúrneho boja, ale v ňom tento boj pokračoval a rozvíjal sa.

V 1. ČSR sa občianska mravnosť a (mravná) výchova občana stali jednou z dôležitých tém verejného života, ale súčasne aj politických aktivít, ktoré súviseli s úsilím o rozvíjanie „demokratického štýlu“ spoločenského života. Potreba novej a efektívnej mravnej výchovy v školách bola požadovaná zo strany všetkých, ktorí prezentovali demokraticko-humanistické smerovanie nového spoločenského poriadku a štátneho zriadenia. Všetky tieto skúpyiny nejakým spôsobom poukazovali na to, že ak má škola napomáhať pri výchove občanov, ktorí budú schopní udržať a rozvíjať demokratickú republiku, je nevyhnutné, aby sa v nej zásadne zmenil status a podoba mravnej výchovy. Chápanie školy ako jedného z najkľúčovejších nástrojov formovania demokratického občianstva spolu požiadavkou univerzálnej, teda nekonfesionalnej morálky boli základom na požiadavku zavedenia nového predmetu mravnej výchovy.

3 Zavádzanie mravnej výchovy do štátneho vzdelávacieho programu

Otázka školskej reformy a v rámci nej problematika výchovy k demokratickému občianstvu bola jednou z prvých a zásadných tém, ktoré boli diskutované v rámci Národného zhromaždenia. Dokladuje to *Návrh Dr. Uhlíře a soudr. na zavedení občanské nauky do škol všech kategorií* z roku 1918 (Tisk 22, 1918). V tomto stručnom a jednoduchom návrhu boli zadané iba tri požiadavky: (1) aby Ministerstvo školstva ihneď vykonalo prípravu na zavedenie občianskej nauky ako zvláštneho predmetu pre najvyššie triedy meštianskych, stredných a odborných škôl; (2) aby bola zriadená univerzitná príprava učiteľov tohto predmetu; (3) aby bola bezprostredne vypísaná súťaž na učebnice k tomuto predmetu.

Tento návrh bol ešte v tom istom roku doplnený a širšie rozvinutý *Návrhom členov Národného zhromaždenia na zavedenie politickej a občianskej výchovy mládeže v školách* (Tisk 218, 1918). Oproti prvému návrhu tu nenachádzame žiadne konkrétne požiadavky. Išlo skôr o formulovanie všeobecnejších princípov, podľa ktorých sa mala riadiť reforma národných škôl. Ako ukazuje nasledujúci text, tie mali žiakom sprostredkovať vzdelanie a výchovu, vďaka ktorým by boli schopní žiť a rozvíjať demokratický charakter štátu.

„... túžime, aby národná škola bola utváraná tak, aby sa stala základňou budúceho politického a občianskeho nazerania pre veľký počet pracujúceho ľudu. Doterajšie pôsobenie školy v tomto smere ukazuje veľkú medzeru. Žiadame, aby sa už vyučovanie dejín stalo východiskom zoznamovania s politikou, aby boli mládeži skoro vštepované povinnosti a práva, ktoré vyvierajú zo štátnej príslušnosti a aby

žiaci boli zaučovaní do občianskych cností. Chceme, aby národná škola vychovávala tak, aby bol v žiakoch vzbudený záujem o štát a o národ, aby v nich bolo vzbudené silné mravné povznesenie a obohatenie ich duše a aby bol rozvíjaný ich charakter. Preto si prajeme, aby budúca národná škola videla svoju vznešenú úlohu tiež v tom, aby učila žiakov slúžiť všetkému, čo existuje, aby v mládeži budila vedomie zodpovednosti za všetko svoje konanie a jednanie a aby sa mládež priklonená k praktickému životu bola schopná samostatne pohybovať vo svete.“

Ako je vidieť, pôvodná požiadavka na zavedenie predmetu *občianska náuka* tu bola zásadne rozšírená na celkovú občiansku výchovu, ktorá sa mala týkať tak oblasti poznatkovej-vzdelávacej, ako aj a najmä oblasti výchovnej, nakoľko mali byť v žiakoch rozvíjané občianske cnosti, charakter, postoje a spôsoby konania. V tomto návrhu sa prvý krát stretávame, aj keď nie úplne výslovne, s požiadavkou zavedenia mravnej/občianskej výchovy. Školský výbor, ktorý bol zaviazaný sa k daným návrhom vyjadriť, sa vo svojej správe z 2. júna 1919 (Tisk 1297, 1919) v princípe stotožnil s danými návrhmi o zavedení občianskej náuky a výchovy do škôl. Tento dokument však zaviedol do diskusie o novom predmete novú a na budúci vývoj zásadnú tému. V zdôvodňujúcej časti správy nachádzame prvé výslovné požiadavky, aby občianska náuka a výchova boli vystavané na nových, nenáboženských základoch:

„Výchovu je v tomto smere potrebné postaviť na úplne nový základ, pretože pokiaľ nebola za Rakúska občianska náuka úmyselne zanedbávaná, niesla sa iba tým smerom, aby boli v mládeži posilňované city tzv. dynastické a celá sústava niesla sa k tomu, aby nebol žiak vychovaný k občianskemu sebedomiu a poznaniu svojich práv, ale aby ostal pri starých feudálnych predstavách a panovníkovej zvrchovanosti a aby sa v štáte pokladal za obyčajného poddaného, ktorému sa sluší vo všetkom poslúchať vrchnosť. Pretože sa náboženská výchova zároveň opierala o staré mytologické predstavy, ovládal vplyv týchto predstáv aj sociálnu morálku, pokiaľ vôbec bol k nejakej žiak vychovávaný: spoločenský poriadok mu bol vysvetľovaný ako posvätený bohom a každé zriadenie ako platné na veky, pre význam vývoja a pokroku v ľudskej spoločnosti nebolo v tejto sústave miesto (...).

Ako vo vlastnej občianskej náuke tak, i pokiaľ ide o tieto sociálne predpoklady občianskeho súžitia, je dnes nutné vybudovať pre túto oblasť výchovy úplne nové základy. Dôležitosť občianskej výchovy v našom školstve bude vystupovať vždy významnejšie tou mierou, akou bude z neho ustupovať niekdajšia nábožensko-konfesijná výchova. Ak je niečo, čo môže byť najpevnejšou oporou pre budúcu mravnú výchovu bez mytologicko-náboženského podkladu, potom je to predovšetkým táto občianska výchova nahrádzajúca vzťahy k nadzmyslovému, vzťahy ľudského súžitia v národe a štáte a budujúca mravný vývoj na sústave sociálnej etiky, ako aj na mocných citoch príslušnosti k národu a pochopeniu jeho duchovného a kultúrneho poslania“ (Tisk 1297, 1919).

Práve konflikt s náboženstvom a cirkvami a požiadavka odstránenia konfesijného vplyvu v školách bola dôvodom, prečo sa daný školský výbor nestotožnil s návrhom vytvorenia nového predmetu občianskej náuky, či výchovy.

„Školský výbor pojednal o oboch návrhoch a uznal ich dôležitosť; pokiaľ však ide o požiadavku obsiahnutú v prvom návrhu, totiž aby bola občianska náuka zavedená do škôl ako zvláštny predmet, má sa za to, že sa to neodporúča dovedy, pokiaľ nie je vypracovaný celý systém mravnej výchovy, ktorá má nahradiť doterajšou výchovu tzv. ‚nábožensko-mravnú,‘ o teda tiež, pokiaľ nie sú prevedené tie opatrenia, ktoré oslobodia naše školstvo od vplyvu cirkví“ (Tisk 1297, 1919).

Naopak, školský výbor navrhoval, aby sa do škôl zaviedla príležitostná forma občianskej náuky a mravnej výchovy. Ako ukazuje následný text, v druhom bode záverečnej rezolúcie nachádzame požiadavku, aby občianska náuka bola súčasťou celkového systému mravnej výchovy a tá, aby bola koncipovaná ako náhrada za náboženstvo:

„I. Nech Ministerstvo školstva dá všetkým školám pokyny, aby vo vyučovacej osnove bolo náležite pamätané na potreby občianskej výchovy v národnom, republikánskom a demokratickom duchu. Nech je využitá každá príležitosť a každý dobový podnet, aby bola mládež poučovaná o význame súčasných udalostí, o zákonoch a zriadeniach našej republiky, aj o právach a povinnostiach jej občanov. Táto občianska výchova nech je uvádzaná v tesnej a organickej súvislosti s mravnou výchovou. V názoroch na spoločenské vzťahy, na cenu práce, chudobu a majetkové rozdiely nech naša škola počíta s novými sociálnymi predpokladmi.

II. Ministerstvu školstva sa ukladá, aby uskutočnilo prípravy, aby bola do škôl zavedená občianska náuka ako zvláštny predmet a uviedlo ju do spojitosti s celou sústavou mravnej výchovy, ktorá bude zavedená po odstránení náboženstva zo škôl, ako aj aby sa zavčas postaralo o vydanie zvláštnej učebnice pre tento predmet.“

Takto formulovanú správu a body rezolúcie však Národné zhromaždenie na svojom zasedaní zo dňa 15. júla 1919 neprijalo. Dôvodom boli práve poznámky o mytologickom podklade náboženstva, ako aj poznámka o odstránení náboženstva zo škôl. Súčasne dalo za úlohu nie školskému, ale kultúrnemu výboru, aby sa opätovne zaoberal II. bodom rezolúcie, teda požiadavkou o odstránení náboženstva.

Kultúrny výbor preto ešte v tom istom roku (Tisk č. 1809, 1919) vydal novú správu, v ktorej sa už nepožadovalo odstránenie náboženstva zo škôl, ale odstránenie statusu náboženstva ako povinného predmetu. Avšak okrem toho, daná správa obsahovala aj ďalšie vysvetľovanie občianskej náuky a mravnej výchovy v konfrontácii s kresťansky-konfesionálne založenou etikou. V zdôvodňujúcej časti správy sa zdôrazňuje, že:

„... snahy o zrealizovanie dôsledkov odluky cirkvi od štátu sú na poli školskej výchovy nesené rovnakým záujmom o mravné povznesenie spoločnosti, ako o ňom hovoria vyznávači kresťanského náboženstva. Mravným musí byť tiež nekatolík a preto nie je možné nechať mravnú výchovu v závislosti na nejakej konfesii. Základ pre mravnú výchovu je nutné hľadať v pozitívnej etike, ktorá je povznesená nad náboženskú rozmanitosť a je schopná vyhovieť požiadavkám výchovy pre akékoľvek náboženské presvedčenie. To naozaj mravné, to mravne vznešené, čo podáva kresťanská etika, je plne a bezo zbytku obsiahnuté v pozitívnej etike. Etický vývoj vyvrcholil zásadou humanity, príkazom: Miluj blížneho ako seba samého a toto vyvrcholenie nestalo sa iba v kresťanstve, ale tiež inokedy a to oveľa skôr.“

Je teda zrejmé, že pôvodná požiadavka na zavedenie predmetu *občianska náuka*, ktorá vychádzala najmä z potreby poskytnutia spoločenskovedného vzdelania vzhľadom na vznik nového politického zriadenia, bola takmer od svojho počiatku spájaná aj s občiansko-mravnou výchovou. To však bolo od svojich počiatkov problematické, nakoľko priamo súviselo postavením náboženstva v školskom systéme, ako aj s kultúrnym a politickým postavením cirkví v Československej republike. Požiadavka na zavedenie nového predmetu, ktorý by v národnom školstve zabezpečoval občianku náuku a občiansko-mravnú výchovu na tzv. laických, teda nenáboženských princípoch narazila na zásadný

problém, ktorým bolo náboženstvo. Nevyjasnenosť vzťahu štátu a cirkví môžeme považovať za jednu z hlavných príčin, prečo sa v rokoch 1918 – 1919 napriek veľkej aktivite humanisticky orientovaných učiteľov, politikov a pedagógov nepodarilo požadovaný predmet zaviesť do škôl.

Preto po prvých pomerne bezprostredných aktivitách vzhľadom na založenie nového štátneho zriadenia bolo potrebné koncept nového predmetu systematickejšie vypracovať a najmä dopracovať ho do spoločensky a politicky prijateľnej podoby. Tejto úlohy sa zhostil Československý pedagogický ústav J. A. Komenského, ktorý vypracoval dokument s názvom *Občianska nauka a mravouka. Príspevek Čs. pedagogického ústavu J. A. Komenského k zavedení týchto predmetů do našich škol* (O. Chlup et al, 1922). Kolektív autorov pod vedením O. Chlupa tu vypracoval systematický návrh, v ktorom sa vytvorili ucelenú koncepciu tak občianskej náuky, ako aj výchovy. V dokumente urobili prehľadovú štúdiu tých školských vzdelávacích sústav, ktorých súčasťou dané predmety už boli. Jasne tiež definovali všeobecné princípy a zásady, podľa ktorých by mali byť dané predmety koncipované v Československu. Nakoniec vymedzili základné obsahy zavádzaných predmetov. Z ideového hľadiska sa dokument niesol v pozitivisticko-humanistickom duchu. Podobne ako vyššie spomínané návrhy výborov Národného zhromaždenia predkladal koncept ideovo neutrálnej občianskej náuky a racionálne, nenábožensky založenej mravnej výchovy. Okrem tejto systematickej práce dokument prinášal niekoľko zásadných zmien vzhľadom na dovtedajšie návrhy. Za najzásadnejšiu zmenu môžeme považovať návrh, aby bol do škôl zavedený nie jeden samostatný predmet, ale hneď dva: *občianska nauka* a zvlášť (*občianska*) *mravouka*. Tu si môžeme všimnúť, že kým ešte v roku 1919 školský výbor neodporúčal zavedenie samostatného predmetu ani náukového, ani výchovného charakteru, už v roku 1922 bol pripravený návrh na zavedenie hneď dvoch samostatných predmetov. Toto odlíšenie občianskej výchovy, resp. náuky od mravnej výchovy tak z hľadiska obsahu, ako aj z hľadiska výchovných zložiek si osvojila vtedajšia vláda a vo vládnom návrhu školského zákona (Tisk 3478, 1922) boli navrhnuté ako povinné dva predmety: (1) občianska nauka pre všetkých a (2) náboženstvo s alternatívnym predmetom občianska mravouka. Tento vládny návrh dával rodičom možnosť výberu medzi náboženstvom a občianskou mravoukou, ktorý mal byť výchovou k prirodzenej všeludskej morálke. Z nášho hľadiska je veľmi dôležité, že v tomto návrhu sa ešte počítalo so zavedením samostatného predmetu mravnej výchovy, aj keď iba ako alternatívy k náboženstvu.

Zdá sa však, že návrh zavedenia dvoch samostatných predmetov bol príliš ambiciózny. Totiž už kultúrny výbor poslaneckej snemovne návrh Pedagogického ústavu, ako aj vládny návrh zákona zrevidoval tým spôsobom, že vypustil samostatný predmet občianska mravouka a ako všeobecne povinný určil predmet s názvom občianska nauka a výchova. V zdôvodňujúcej správe (Tisk č. 3768, 1922) bol zmysel nového predmetu vysvetlený takto:

„Občianska nauka a výchova ako povinný učebný predmet na obecných (ľudových) a občianskych školách má obsahovať základné poznatky o československom štáte, o štátnych formách a zariadeniach vo všeobecnosti a o zvlášť o československých, o zariadeniach hospodárskeho, sociálneho, politického a kultúrneho života. Má viesť k republikánskej výchove československého občianstva tak, aby každý

bez rozdielu a bez ujmy národnosti a náboženstva už od mladosti bol schopný pochopiť nielen svoje občianske práva, ale aj svoje občianske povinnosti k Československej republike, ktorej je občanom. Občianska výchova má byť výchovou k demokracii, láske k blížnemu, národu a republike, ku vzájomnej znášanlivosti a úcte. Z tohto dôvodu nech je celému učiteľskému stavu obecných (ľudových) a občianskych škôl zakázané dotýkať sa nepriateľsky pri vyučovaní akéhokoľvek presvedčenia a ktorejkoľvek národnosti.“

Neprijatie návrhu na zavedenie predmetu s názvom „mravouka“ neznamenal ani úplné vylúčenie mravnej výchovy zo školského systému, ale súčasne to nebol ani návrat k tzv. príležitostnej forme mravnej výchovy tak, ako to bolo navrhované v 1. bode rezolúcie poslancov návrhu (Tisk 1297, 1919). Na základe analýz osnou a učebníc k danému predmetu (porov. M. Wiesenganger, T. Katrinčová, 2017) treba však povedať, že predmet *Občianska náuka a výchova* do značnej miery redukoval postavenie mravnej výchovy vo výchove občana a iba do istej miery integroval obsah a metódy požadovanej občianskej mravouky. Táto integrácia mala v sebe niekoľko problematických miest, ktorých dôsledkom bola nejasná koncepcia predmetu a tiež aj zníženie jeho účinnosti.

Odhliadnuc od týchto kritických aspektov, návrh jedného súčasne náukového aj výchovného predmetu bol schválený kultúrnym výborom senátu (Tisk 1437 podľa Soukup, 1923) a bol ako súčasť navrhovaného nového školského zákona (§ 1) posunutý do Národného zhromaždenia. Napriek mnohým kritikám a námietkam (M. Zemko, 2012, F. Soukup, 1923), bol nový predmet v navrhovanej podobe schválený tak snemovňou poslancov (28. júna 1922), ako aj senátom (13. júla 1922) a stal sa súčasťou tzv. Malého školského zákona (Zákon č. 226, 1922). Schválením tohto zákona sa v československom školstve zaviedol nový všeobecne povinný predmet *Občianska náuka a výchova* s dvojhodinovou týždennou dotáciou, ktorého integrálnou súčasťou mala byť aj mravná výchova.

4 Diskusia a záver

Ako sme ukázali, zavedenie predmetu *Občianska náuka a výchova*, ktorého súčasťou mala byť aj mravná výchova pro-demokraticky orientovaných občanov, bolo jednou z prvých a zásadných požiadaviek tých spoločenských zoskupení, ktoré sa prezentovali demokratizačnými procesmi v 1. Československej republike. Preto je potrebné vidieť požiadavky na nový model mravnej výchovy v štátnom školstve v širšom spoločenskom až politicko-národnom kontexte. Výchova k mravnosti bola chápaná ako nástroj kultúrnej, občianskej a spoločenskej výstavby nového – demokratického štátneho usporiadania. Bola teda chápaná ako nástroj skutočnej národnej a humanistickej emancipácie a rozvoja. Jej význam sa vyvodzoval najmä z toho, že predstavitelia politického, spoločenského a vedeckého sveta si uvedomovali ambivalentný význam demokracie ako nového typu štátneho zriadenia.

Založenie nového štátu ako demokracie totiž neznamenal len zásadnú zmenu akéhosi mocensko-úradníckeho aparátu. Naopak demokracia bola chápaná ako možnosť na skutočný rozvoj jednotlivcov a spoločnosti, ale súčasne aj ako riziko administratívneho formalizmu,

či úpadku smerom k totalite. Práve táto nestálosť a otvorenosť demokracie bola existenčným základom významu mravnej výchovy. Jedným z významných predstaviteľov takéhoto kritického a obozretného chápania demokracie bol prvý prezident T. G. Masaryk. Ako uvádza F. Drtina (1920) a J. Hendrich (1935), Masaryk sa dlhodobo usiloval o to, aby zakladanie celej administratívnej štruktúry demokratického štátu bolo sprevádzané aj rozvíjaním mravnosti. Masaryk tak „ideál demokracie (...) úzko spájal s humanizmom a mravnosťou“ (Rajský in Kudláčová (ed.), 2016, s. 57). Týmto však len potvrdzoval silné národné presvedčenie, že „celé dejiny nášho národa majú zmysel a význam hlboko mravný“ (Drtina, 1920, s. 142). Masarykovský model vzťahu medzi mravnou výchovou a demokraciou nachádzame aj u významných predstaviteľov pedagogiky (napr. O. Chlup, F. Drtina, O. Kádner, J. Uher, S. Hessen, J. Hendrich, J. Čečetka atď.).

Takéto chápanie mravnej výchovy však prinášalo aj niekoľko sporných a problematických momentov. Prvým z nich bola požiadavka na univerzálnu morálku, ako základ demokratického štátu. Nielen spôsob zavedenia univerzálnej morálky na humanisticko-pozitivistických princípoch v prvých rokoch republiky, ale aj celý medzivojnový vývoj a diskusia okolo predmetu *Občianska náuka a výchova* poukazujú na to, že ten model, ktorý mal vytvoriť to „spoločné“ a „ľudské,“ sa stal modelom rozdelenia a exkluzivity jednej skupiny voči iným. Univerzalisticky normatívna etika sa ukázala ako nedostatočná vzhľadom na požiadavky demokracie, nakoľko v princípe vylúčila dialóg a bola postavená na kompromise.

Druhým otáznym bodom bol samotný obsah mravnej výchovy. Ten bol totiž odvodzovaný z vízie štátu a z jeho potrieb. Morálka sa stala najmä sociálnou, spoločenskou a konvencionálnou presne v tom zmysle, ktorý kriticky hodnotí Arendtová. Znamená to, že morálka bola fundovaná najmä sociologicky a stratila personálny charakter. Hoci sa o nej „verejne“ hovorilo a písalo, prestala byť „verejným priestorom“ v antickom zmysle, stratila do značnej miery potenciál budovať to, čo nazývame *communio*, teda také zoskupenie ľudí, ktoré im umožňuje rozvíjať vlastnú ľudskosť. To môžeme sledovať najmä v jej zameraní na vonkajšie formy správania (disciplinovanosť, poslušnosť, čes. kázeň), ako aj v zameraní na odstraňovanie sociálno-patologických javov spoločnosti.

Hoci môžeme vnímanie nedostatočnosti a problematickosti zavádzania konceptu laickej morálky do škôl dokladovať počas celého medzivojnového obdobia (napr. J. B. Kozák, Hendrich, E. Rádl, S. Hessen), zdá sa nám dôležité upozorniť na to, že kríza a neúčinnosť laickej morálky, ktorá nasledovala len pár rokov po odmietnutí konfesionalnej morálky, otvorili priestor na také chápanie mravnosti, ktorá sa odvíjala najmä z princípu osobnej slobody. Nie náhodou v roku 1940 I. Bláha (s. 198–199) vyzdvihoval „*aktivizmus personálneho či skôr spirituálneho humanizmu, ktorý stojí v službách duchovného rádu, rádu pravdy, lásky a spravodlivosti vo svete*“ a vyzýval, aby sa mladým ľuďom ukazovala nezmerateľná a nevyčerpatelná tvorivosť ľudskej duše, ktorá je „*v ľudskom zospoločenšteni zdrojom nesmiernych možností tvorit' (...), aby bolo stále posilňované toto duševno a spoločný výtvar všetkých duševností, duchovný rád sveta.*“

Za základný problém mravnej výchovy bola preto považovaná jej účinnosť vzhľadom na rozvoj skutočnej slobody jednotlivcov vo vzťahu k spoločnosti. Nakoľko demokracia bola

chápaná prednostne ako zväz slobodných ľudí (J. Čečetka, 1937), dôsledkom toho bolo, že za kľúčovú schopnosť sa považovala schopnosť v slobode milovať, čo okrem iného znamenalo iniciatívnu angažovanosť vo vytváraní nadindividuálnych štruktúr (napr. priateľstvá, ale aj združenia, spolky, strany atď.). Práve toto slobodné, teda iniciatívne a nenahraditeľné konanie (porov. S. Hessen, 1935, 1936), malo zabezpečiť, aby sa demokracia nestala spoločnosťou mechanicky riadenou úradmi. Takto chápaná mravnosť však bola skôr akademickou témou a skrze mravnú výchovu v národnej škole sa ju darilo uskutočniť len veľmi čiastočne.

This work has been supported by the Scientific Grant Agency of the Slovak republic VEGA under the Grant No. 1/0557/16.

Literatúra

1. Arendtová, H. 2009. *Vita activa*. Praha : OIKOYMENH. ISBN 978-80-7298-413-8.
2. Bauman, Z. 1995. *Úvahy o postmoderní době*. Praha : SLON. ISBN 80-85850-12-5.
3. Bláha, I. A. 1940. *Vědecká morálka a mravní výchova*. Praha : Nakladatelství Život a práce.
4. Čečetka, Juraj. 1937. Naša výchova a vôľa k demokracii. In *Pedagogický sborník*. Roč. 4, č. 2, s. 65–71.
5. Drtina, F. 1920. *O mravní výchově*. Praha : nákl. vlastný.
6. Hendrich, J. 1935. Masaryk vychovávateľ. In *Pedagogický sborník*. Roč. 2, č. 2, s. 41–51.
7. Hessen, S. 1935. *Školství v demokracii. Studie k filosofii a politice soudobého školství*. Praha a Brno : Dědictví Komenského.
8. Hessen, S. 1936. *Filosofické základy pedagogiky*. Praha : Československá grafická unie.
9. Chlup, O. 1906. O mravní výchově a morálním vyučování. In *Pedagogické rozhledy*. Roč. XX, č. 1–4, s. 18–22, 94–100, 172–177, 251–257.
10. Chlup, O. et al., 1922. *Občanská nauka a mravouka. Příspěvek Čs. pedagogického ústavu J. A. Komenského k zavedení těchto předmětů do našich škol*. Praha : Čs. Pedagogický ústav J. A. Komenského.
11. Krejčí, F. 1906. *Positivismus a výchova*. Praha : Laichter.
12. Lipovetsky, G. 2008. *Éra prázdnoty : úvahy o současném individualismu*. Praha : Prostor. ISBN 978-80-7260-190-5.
13. Marks, I. 2014. Predstavy a názory Antona Štefánka na modernú školu. In *Historicko-pedagogické fórum*. [online]. Roč. III, č. 2, s. 29–35. Dostupné na: (<http://www.msap.sk/images/stories/casopis/hpf-2-14.pdf>). Naposledy prístupné: 24. januára 2017.
14. Masaryk, T. G. 1927. *Ideály humanitní*. 4. vyd. (1. vyd. 1901) Praha : Domov.
15. Rajský, A. 2016. Ideové pozadie a filozofické východiská dobového politického myslenia. In Kudláčová, B. (ed.) 2016. *Pedagogické myslenie, školstvo a vzdelávanie na Slovensku v rokoch 1918 – 1945*. Trnava : Typi Universitatis Tyrnaviensis.
16. Soukup, F. 1923. *Metodika občanské nauky a výchovy na základě úředně vydaných osnov*. Velké Meziříčí : Alois Šašek.
17. *Tisk 22. Návrh Dr. Uhlíře a soudr. na zavedení občanské nauky do škol všech kategorií*. [online]. Dostupné na: (http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/tisky/t0022_00.htm). Naposledy prístupné: 15. júna 2018.
18. *Tisk 218. Návrh členů Národního shromáždění Bohumila Fischera, Votruby, Rebše a Jandy na zavedení politické a občanské výchovy mládeže ve škole*. [online]. Dostupné na: (http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/tisky/t0218_00.htm). Naposledy prístupné: 17. júna 2018.

19. *Tisk 1297. Zpráva školského výboru I. o návrhu člena Národního shromáždění dra Uhlíře a soudruhů (tisk 22), aby byla zavedena občanská nauka do škol všech kategorií, II. a o návrhu členů Národního shromáždění Bohumila Fischera, Votruby, Rebše, Jandy a soudr. (tisk 218), aby byla zavedena politická a občanská výchova mládeže ve škole.* [online]. Dostupné na: http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/tisky/t1297_00.htm. Naposledy přistúpené: 15. júna 2018.
20. *Tisk 1809. Zpráva kulturního výboru o II. části resoluce (č. t. 1297) o zavedení občanské nauky do škol vrácené Národnímu shromáždění k novému uvážení.* [online]. Dostupné na: http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/tisky/t1809_00.htm. Naposledy přistúpené: 12. júna 2018.
21. *Tisk 3478. Vládní návrh. Zákon ze dne, jímž se mění a doplňují zákony o školách obecných a občanských.* [online]. Dostupné na: http://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/tisky/t3478_00.htm. Naposledy přistúpené: 15. júna 2018.
22. *Tisk 3768. Zpráva výboru kulturního a rozpočtového o vládním návrhu zákona (tisk 3478), jímž se mění a doplňují zákony o školách obecných a občanských.* [online]. Dostupné na: http://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/tisky/T3768_00.htm. Naposledy přistúpené: 20. júna 2018.
23. Wiesenganger, M. – Katrincová, T. 2017. *Mravná výchova v štátnom národnom školstve na Slovensku v rokoch 1918 – 1939: história, teória, učebnice.* Trnava : TYPI Universitatis Tyrnaviensis. ISBN 978-80-568-093-5.
24. *Zákon č. 226 ze dne 13. července 1922 Sb. z. a n., jímž se mění a doplňují zákony o školách obecných a občanských (Malý školský zákon).* [online]. Dostupné na: <http://ftp.aspi.cz/opispdf/1922/080-1922.pdf>. Naposledy přistúpené: 15. júna 2018.
25. Zemko, M. 2012. Školstvo vo vládnej a straníckej politike za prvej ČSR. In Kázmerová, Ľ. a kol. *Premeny v školstve a vzdelávaní na Slovensku (1918 – 1945).* Bratislava : Historický ústav SAV. S. 55–70. ISBN 978-80-970302-5-4.

Kontakt

Marek Wiesenganger

Katedra pedagogických štúdií, Pedagogická fakulta, Trnavská univerzita v Trnave

Priemyselná 4, Trnava

marek.wiesenganger@truni.sk